

УДК 330.1

О.А. ЗАДОЯ, аспірант
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

СПОЖИВАННЯ ТА ЗАОЩАДЖЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ: ДОХОДНІ ТА НЕДОХОДНІ ФАКТОРИ

Статтю присвячено дослідженню факторів, що визначають поділ доходу, яким розпоряджається економічний суб'єкт, на споживання та заощадження. Узагальнено існуючі теорії заощаджень. З'ясовано умови досягнення рівноваги економічного суб'єкта щодо визначення розміру заощаджень та його мотивація. Виділено доходні та недоходні чинники формування пропорції поділу доходу на споживання та заощадження. Обґрунтовано доцільність використання понять «гранична корисність споживання» та «гранична корисність заощаджень».

Ключові слова: *дохід, споживання, заощадження, доходні та недоходні фактори заощаджень, гранична корисність споживання, гранична корисність заощаджень.*

Доход є ключовою категорією економічної науки з моменту її виникнення. Меркантилісти концентрували увагу на доходах держави, які вона отримує від зовнішньої торгівлі. Фізіократи досліджували джерела доходу та його розподіл між основними групами населення. Саме питання привласнення капіталістами доходу, створеного працею найманих працівників (додаткової вартості), є ключовим положенням марксистської економічної теорії. Первинний розподіл доходу між різними групами економічних суб'єктів та підстави його перерозподілу є предметом дослідження численних теорій соціальної справедливості.

Однак з часом основний акцент переноситься з проблеми привласнення доходу на питання формування пропорцій його використання економічним суб'єктом уже після завершення процедур поділу та перерозподілу. І хоча перші судження про значний вплив поділу доходу на споживання та заощадження зустрічаються ще в економістів XVIII–XIX ст., у найбільш завершеному вигляді ці питання знаходять своє відображення в теорії загальної рівноваги Дж.М. Кейнса [1]. Разом з тим у

наступних дослідженнях прихильників як кейнсіанства, так і неокласичної концепції, основна увага приділялася саме впливу поділу доходу на споживання та заощадження на макроекономічну рівновагу. Розробка ж теорії прийняття рішення окремим економічним суб'єктом щодо поділу доходу, яким він розпоряджається, на споживання та заощадження очікує на своє завершення.

Метою нашого дослідження є з'ясування механізму прийняття рішення економічним суб'єктом щодо використання частини доходу не на поточне споживання, а для заощадження, та факторів, що впливають на це рішення.

В економічних концепціях «споживання» та «заощадження» нерозривно пов'язані з поняттям «дохід, який є у розпорядженні». На наш погляд, зв'язок між зазначеними категоріями, з одного боку, є діалектичним, а з іншого – мотиваційно-алокативним. Діалектичність полягає перш за все в тому, що споживання та заощадження є складовими одного доходу, а тому залежать від нього (розмір, структура, джерела формування, динаміка тощо). Більше того, найчастіше сьогоденні

заощадження з часом теж стають споживанням, що дає підстави деяким дослідникам вважати заощадження просто відтермінованим у часі споживанням. Це робить споживання та заощадження єдиними. Однак одночасно можна говорити про боротьбу між ними як суперечностями. Адже в певний момент доход обмежений, а тому будь-яка спожита його частина виключає можливість її використання для заощадження, і навпаки.

Не слід забувати й про інший закон діалектики: перехід кількості у якість. Адже зміна обсягів доходу не тільки еволюційно змінює співвідношення споживання та заощадження, але може також мати певні якісні зрушення (точки біфуркації), без урахування яких пояснити суттєві зміни пропорцій буде неможливо.

Під алокацією в економічній науці, як правило, розуміють розподіл обмежених ресурсів для досягнення певних цілей [2, с. 24]. Тому мотиваційно-алокативний зв'язок між доходом, споживанням та заощадженням можна тлумачити як розподіл обмеженого доходу на цілі споживання та заощадження, які обумовлені певними мотивами. Таке розуміння зв'язку передбачає дослідження мотивів, якими керується економічний суб'єкт, обираючи те чи інше співвідношення поточного споживання та заощаджень.

Маючи на озброєнні зазначені методологічні засади, звернемося до дослідження історії формування поглядів на споживання та заощадження, а також механізму поділу доходу на ці складові.

Формування розуміння категорій «споживання» та «заощадження» відбувалося паралельно з розвитком «моделей доходу». Точкою відліку визначення доходу і його поділу можна вважати працю Н.У. Сеніора «Основні начала політичної економії» (1836) і модель міжчасового вибору І. Фішера, описану в його праці «Теорія відсотка» (1930) [3]. Суть її полягає в тому, що при ухваленні рішення про споживання зараз і в майбутньому споживачі стикаються з міжчасовими бюджетними обмеженнями.

Згодом Дж.М. Кейнс розробив альтернативну модель абсолютного доходу («Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» 1936 р.) [1], а його послідовники Дж. Дьюзенберрі (модель відносного доходу в праці «Доход, заощадження і теорія споживчої поведінки» (1949 р.) [4] і Ф. Модільяні (модель життєвого циклу, висунута у 1954 р. та детально викладена у Нобелівській лекції у 1986 р. «Життєвий цикл, особисті заощадження і багатство народів») [5; 6] розвинули теорію, основою якої стала ідея міжчасового вибору І. Фішера. На думку останнього, залежність споживання від доходу визначається не тільки поточною величиною доходу, а й очікуваною величиною доходу в майбутньому.

Основний постулат гіпотези життєвого циклу стверджує, що людина, намагаючись згладити особисте споживання протягом свого життя, співвідносить своє споживання з очікуваним доходом протягом життя. З метою утримання рівня споживання в старості, людина повинна робити накопичення (заощадження) в перебігу активної фази життя.

Однією з найсучасніших і найбільш практичних моделей виступає модель перманентного доходу М. Фрідмана, засновника монетаризму, лауреата Нобелівської премії 1976 р. М. Фрідман [7] спирається на ідеї Ф. Модільяні (прагнення протягом життя підтримувати стабільний рівень споживання) і знаходить спільні позиції з теорією міжчасового вибору І. Фішера.

Гіпотеза перманентного доходу М. Фрідмана ґрунтується на визнанні того факту, що формування споживчих витрат суб'єктів відбувається не за рахунок поточного (за Дж.М. Кейнсом), а за рахунок постійного (перманентного) доходу, з метою забезпечити протягом життя більш-менш стабільний рівень споживання.

Практично усі перелічені теорії виходять з того, що у парі «споживання – заощадження» провідна роль належить споживанню. Саме максимізація сукупного споживання й визнається глибинною причиною заощаджень у короткотерміново-

му періоді. Сьогодні в економічній науці досить поширеними є такі мотиваційні фактори заощаджень: обережність; з метою заповіту; відкладений попит. Ці мотиви мають певні паралелі з основними економічними теоріями доходу: забезпечення старості (лежить у визначенні життєвого циклу Ф. Модільяні); невизначеність відносних доходів і дати смерті: невикористаний запас до смерті краще перевитрат за життя (модель відносного доходу Дж. Дьюзенберрі); спадок (модель перманентного доходу М. Фрідмана).

На наш погляд, основні теорії щодо суті та мотивів заощаджень можна об'єднати у три групи: кількісні, мотиваційні та інвестиційні (табл. 1).

Тлумачення Дж.М. Кейнсом сутності заощаджень як перевищення доходу над споживанням сьогодні стало хрестоматійним. Це визначення використовується в системі національних рахунків, прийнятій Організацією Об'єднаних Націй [12]. Такий підхід ми назвали кількісним, оскільки він дає можливість підрахувати обсяги заощаджень. Він протиставляє споживання та збереження, підкреслюючи відмінність у здійсненні цих процесів. Існує ще один підхід, який ми розцінюємо як мотиваційний. Він, зокрема, представлений У. Шарпом, який визначає заощадження як «відкладене споживання». При цьому підкреслюється єдність споживання та заощадження населення, тому що обидві частини доходу спрямовані на задоволення потреб, але тільки з розривом у часі.

Особливе місце у розвитку теорії заощаджень належить Н. Сеніору, автору відомої суб'єктивно-психологічної теорії «утримання» («стримування»). Без використання терміна «заощадження» у його теорії фактично йдеться про цей процес. На думку Н. Сеніора, капіталіст відмовляється від насолоди споживання, перетворюючи частину своїх доходів на засоби виробництва. За словами Н. Сеніора, поточне споживання є більш цінним, ніж споживання у майбутньому. Тому відмова капіталіста від поточного споживання розглядається як жертва, що приводить до винагороди у вигляді прибутку в майбутньому. Ця інтерпретація заощаджень має ознаки інвестицій. І хоча названа позиція була піддана критиці з боку К. Маркса [13, с.235–240], на наш погляд, це була одна з перших спроб зрозуміти саму суть заощаджень. Крім того, розуміння відмінностей у значеннях поточних і майбутніх переваг стало основою для розвитку теорії дисконтованих грошових потоків.

Кожне з цих визначень має право на існування, тому що відображає одну зі сторін заощаджень. Тим не менше вони не розкривають саму суть відмови від поточного споживання заради заощадження частини доходу. Тому спробуємо поглянути на процес із позицій мотиваційно-алокатійного підходу.

Використовуючи метод єдності історичного і логічного, варто зауважити, що першість у парі «споживання – за-

Таблиця 1

Теорії заощаджень

Назва групи теорій	Типові представники	Сутність заощаджень
Кількісні	Дж.М. Кейнс, Н. Калдор [8], П. Сраффа [9]	Заощадження є залишком доходу після відшкодування витрат на споживання
Мотиваційні	У.Ф. Шарп [10], Дж. Лінтнер [11]	Заощадження – це відкладене споживання
Інвестиційні	Н.У. Сеніор	Заощадження – це неспожитий дохід, виробниче використання якого в майбутньому дасть більший результат, ніж негайне споживання

ощадження» належить саме споживанню. Спочатку (природно) споживання займає ліву частину доходу (а іноді і повністю його поглинаючи). Це обумовлено певним мінімально необхідним рівнем споживання людиною для підтримки свого існування і відтворення її як біосоціальної істоти. У науці такий рівень споживання називають автономним. Отже, та частина доходу, яка може виступати у вигляді заощаджень, можлива лише тоді, коли з'являється надлишкова частина, яка не використовується у споживанні (за К. Марксом – додатковий продукт).

Варто зауважити, що категорія «споживання» завжди виступає показником потоку, а сама його величина вимірюється кількістю благ, спожитих за певний відрізок часу. Категорія «заощадження» має двоїстий характер: з одного боку, заощадження виступають величиною, накопиченої за певний відрізок часу (показник потоку), з іншого боку, заощадження можна охарактеризувати як показник запасу (заощадження на початок чи кінець періоду).

З цього випливає, що зіставляти споживання і заощадження необхідно саме з точки зору потоку. І саме цей критерій обумовлює певну самостійність заощаджень у відношенні до споживання.

Отримавши певний дохід та очистивши його від податків, трансфертів та інших обов'язкових платежів (доход, яким розпоряджається суб'єкт домогосподарства, перш за все покривають потреби в автономному споживанні. За загальним визнанням автономне споживання – це певний розмір споживання, який не залежить від доходу і становить основу існування самого економічного суб'єкта. Оскільки втративши будь-яку частину автономного споживання, суб'єкт втрачає шанс на існування, то можна стверджувати, що гранична корисність кожної одиниці доходу, використаного на автономне споживання, залишається незмінною в межах усього його розміру. Якщо ж дохід, яким розпоряджається суб'єкт, є більшим за автономне споживання, то кожна додаткова його одиниця, що спрямовується на споживання, має меншу корисність, ніж попередня.

Правильним буде твердження, що заощадження виникають тоді, коли гранична корисність заощаджень (MU_s) виявляється більшою за граничну корисність поточного споживання (MU_c), а в стані рівноваги економічний суб'єкт опиняється у тому випадку, якщо гранична корисність поточного споживання зрівнюється з граничною корисністю заощаджень (рис. 1).

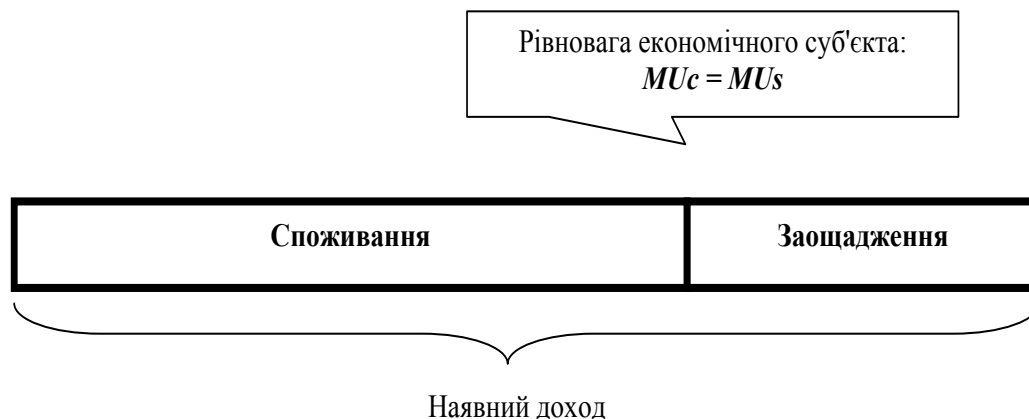

Рис. 1. Рівновага споживача в системі поділу наявного доходу

Графічне зображення механізму досягнення рівноваги економічного суб'єкта щодо поділу наявного доходу на споживання та заощадження наведено на рис. 2. Як видно з цього рисунка, рівноважним є такий поділ доходу, який досягається у точці перетину кривих граничної корисності споживання та заощадження. Якщо внаслідок певних причин поділ виявиться нерівноважним, то суб'єкт, який веде себе раціонально, буде змінювати пропорцію на користь тієї форми використання доходу, що приносить йому більший приріст загальної корисності. У рівноважному стані суб'єкт максимізує загальну корисність у межах наявного доходу. Така рівновага є стійкою, оскільки на порушення рівноваги система реагує її відновленням.

Рис. 2 демонструє статичну модель досягнення рівноваги, за якої усі висхідні параметри (дохід, споживацькі стандарти, споживацькі переваги, загальне економічне середовище) залишаються незмінними. Проаналізуємо, як буде реагувати система на зміну окремих параметрів.

На нашу думку, усі фактори, що впливають на співвідношення споживання та заощадження, можна поділити на доходні та недоходні. На рис. 3 показано зміну рівноваги економічного суб'єкта

під впливом збільшення доходу. Саме цю ситуацію описує основний психологічний закон Дж.М. Кейнса. Дійсно, якщо зростає дохід, то зростає і споживання, але останнє зростає повільніше, ніж зростає дохід. Це пов'язане з тим, що споживання є менш еластичним у відношенні до наявного доходу, ніж заощадження. Однак, як ми вважаємо, це твердження не можна сприймати як абсолютний закон. Закон Дж.М. Кейнса може спрацьовувати лише тоді, коли точка перетину знаходиться на значній відстані від межі автономного споживання. Адже чим ближче до межі автономного споживання, тим більша еластичність споживання у відношенні до доходу. І у цьому випадку немає жодних підстав вважати, що вона виявиться меншою, ніж еластичність заощаджень залежно від доходу.

Численні спроби емпірично перевірити дію закону Дж.М. Кейнса продемонстрували, що статистично не підтверджується випереджаюче зростання заощаджень у відношенні до доходу. Це явище в економічній науці отримало назву «загадки Кузнеця». Слід зазначити, що фактична динаміка споживання та заощадження відчуває на собі не тільки вплив фактора доходу, але й численних недоходних

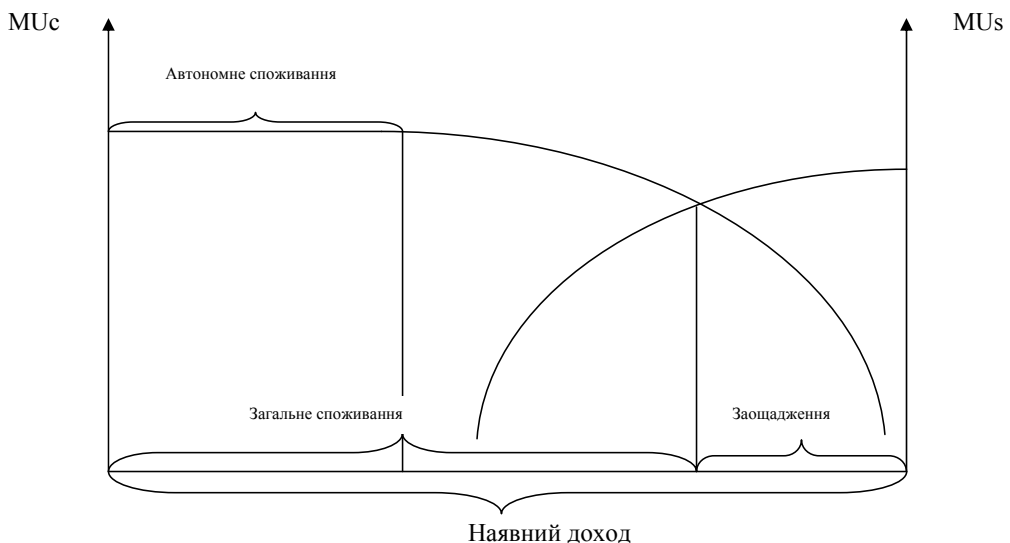

Рис. 2. Механізм досягнення рівноважного поділу наявного доходу

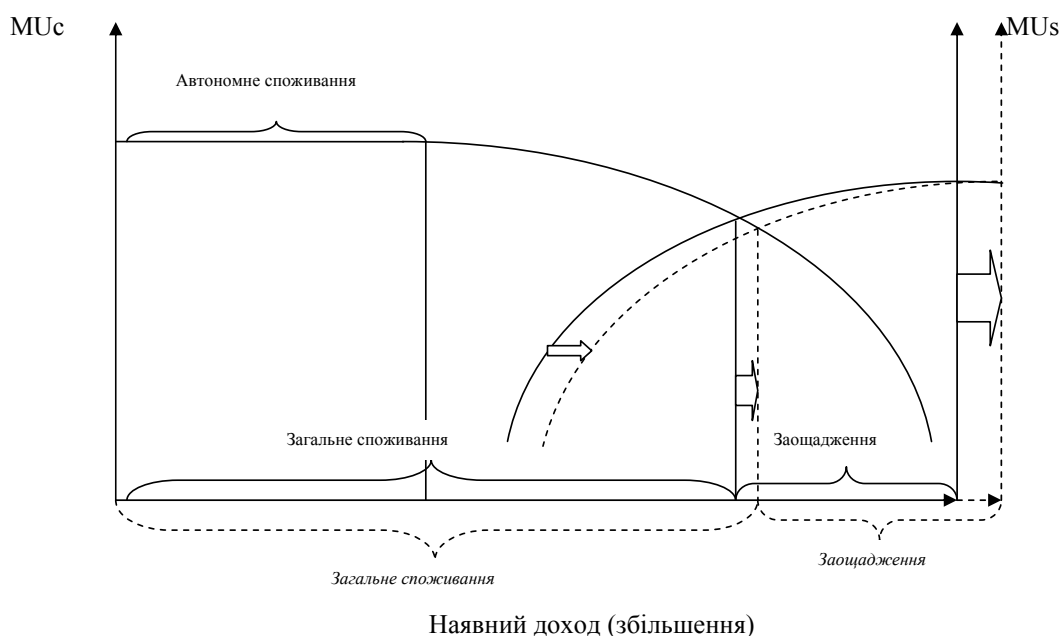

Рис. 3. Вплив зростання доходу на рівновагу споживача

факторів. До них, зокрема, можна віднести зміну життєвих стандартів (зростання доходу може привести до переходу суб'єкта до іншої соціальної групи, де діють більш високі споживацькі стандарти), зміну потреб споживача під впливом, наприклад, реклами та науково-технічних досягнень, зміни зовнішнього середовища, що підвищує чи знижує цінність заощаджень, тощо.

Якщо при зміні доходу нахил кривих граничної корисності споживання та заощадження залишається незмінним, а вони лише переміщуються на графіку вправо чи вліво, то дія недоходних факторів, навпаки, змінює нахил кривих, може пе-

реміщувати їх вгору чи вниз, збільшувати чи зменшувати автономне споживання тощо. Розуміння механізму впливу недоходних факторів може створювати необхідну теоретичну базу для управління процесами формування співвідношення споживання та заощадження, що є важливим компонентом державного регулювання процесів досягнення макроекономічної стабільності.

Рішення суб'єктів господарювання про заощадження частини наявного доходу є результатом складної взаємодії внутрішньої мотивації та зовнішніх стимулів. У табл. 2 наведено основні пари мотивів та стимулів, які вплива-

Таблиця 2

Мотиви і стимули заощаджень домогосподарств

Мотиви	Стимули
Прагнення до стабільності, створення страхового фонду	Нестійкість і непередбачуваність зовнішнього середовища, ризику зниження поточних доходів
Поліпшення споживання в майбутньому	Співвідношення поточного доходу і цін на товари тривалого користування
Усереднення споживання за період	Періодичність надходження доходів
Прагнення отримати додатковий дохід	Співвідношення прибутковості банківських депозитів або інших форм інвестування і рівня інфляції

ють на домашні господарства і визначають їх відмову від поточного споживання заради заощадження частини наявного доходу.

Легко помітити, що в основі усіх перелічених мотивів для заощадження лежить природне бажання домашніх господарств забезпечити принаймні стабільне (а в кращому випадку – зростаюче) споживання. Ці мотиви існують завжди та відображають цільову настанову цієї групи економічних суб'єктів – максимізацію корисності, підвищення ступеня задоволення потреб. Останні слід розуміти досить широко: щонайменше враховуючи усі рівні піраміди потреби Маслоу. Саме використання поняття мотиваційно-алокатійного підходу дозволяє розкрити зв'язок між обмеженістю факторів доходу і структурою споживання, враховуючи внутрішні мотиви і зовнішні стимули.

Слід підкреслити, що залежно від стану зовнішнього середовища (стимулів) деякі з перелічених мотивів можуть не проявлятися, а деякі стануть вирішальними при прийнятті рішення про заоща-

дження. Тому стимули можна розглядати як **фактори пробудження** того чи іншого мотиву. Наприклад, економічна нестабільність, загроза втрати (часткової чи повної) доходу висуває на перший план прагнення до стабільності як мотив заощадження. Зростання сплачуваних банківських відсотків може зробити вирішальним мотивом заощаджень намагання отримати додатковий дохід.

Таким чином, заощадження – це процес прийняття рішення економічним суб'єктом про відмову від поточного споживання частини наявного доходу на основі взаємодії внутрішніх мотивів та зовнішніх стимулів заради досягнення поставленої мети. Рівновага споживача досягається у випадку рівності граничної корисності споживання та граничної корисності заощаджень. Фактична динаміка поділу наявного доходу визначається взаємодією доходних та недоходних факторів. Розуміння цієї взаємодії може бути підґрунтям для державного регулювання процесів споживання та заощадження з метою досягнення макроекономічної рівноваги.

Список використаних джерел

1. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: в 5 т. / Сопред. редкол. Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов. Т. IV. Век глобальных трансформаций / Отв. ред. Ю.Я. Ольсевич. – М.: Мысль, 2004. – С.139–168.
2. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева; под. общ. ред. Б.А. Райзберга. – М.: Инфра-М, 2008. – 512 с.
3. Шумпетер Й. История экономического анализа / Й. Шумпетер. Т. 2. – СПб.: Экономическая школа, 2001. – 840 с.
4. James S. *Duesenberry*. Income, Saving, and the Theory of Consumer Behavior, Harvard University, Press: Cambridge, Massachusetts. – 1949. – 128 p.
5. Franco Modigliani, Richard Brumberg. *Utility Analysis and the Consumption Function*, In Kenneth Kurihara, ed., *Post-Keynesian Economics*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1954.
6. Модильяни Ф. Жизненный цикл, личные сбережения и богатство нации / Ф. Модильяни // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: в 5 т. / Сопред. редкол. Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов. Т. V. Всемирное признание. Лекции нобелевских лауреатов / Отв. ред. Г.Г. Фетисов. – М.: Мысль, 2004. – С. 529–560.
7. Friedman M. *Capitalism and Freedom*, Kindle Edition, University of Chicago Press, Chicago, 2002. – 208 p.

8. Nicholas Kaldor. Capital Accumulation and Economic Growth, in F. A. Lutz and D. C. Hague, editors, *The Theory of Capital*, New York: St. Martin's Press, 1961. – pp. 177–222.

9. Sraffa, Piero. *Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a Critique of Economic Theory*, Cambridge University Press, 1960.

10. William F. Sharpe. *Investors and Markets*, Princeton University Press, 2006.

11. John Lintner. Allowance of rates of return on public utility equities: The theory of optimal rate of return regulation of utilities and the double leverage controversy, Harvard University, 1981.

12. Gross Saving [Electronic resource]. – Available at: http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/methodology_sheets/econ_development/gross_saving.pdf

13. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т/ 1. / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1969. – 907 с.

References

1. Keynes, J.M. (2004). *Obschaia teoriia zaniatosti, procenta i deneg* [The General theory of employment, interest and money]. *Mirovaia ekonomicheskaiia mysl'. Skvoz' prizmu vekov* [World economic thought. Through the prism of centuries]. Vol. 4. *Vek globalnyh transformacii* [Age of global transformations]. Moscow, Mysl' Publ., pp. 139-168.

2. Rajzberg, B.A., Lozovskij, L.Sh., Starodubceva, E.B. (2008). *Sovremennyy ekonomicheskii slovar'* [Modern Dictionary of Economics]. Moscow, Infra-M Publ, 512 p.

3. Shumpeter, J. (2001) *Istoriya ekonomicheskogo analiza* [History of Economic Analysis], Vol. 2., St. Petersburg, Ekonomicheskaya shkola Publ, 840 p.

4. James S. Duesenberry (1949). *Income, Saving, and the Theory of Consumer Behavior*, Harvard University, Press: Cambridge, Massachusetts, 128 p.

5. Franco Modigliani, Richard Brumberg, (1954), *Utility Analysis and the Consumption Function*, In Kenneth Kurihara, ed., *Post-Keynesian Economics*. New Brunswick: Rutgers University Press.

6. Modil'yan, F. (2004). *Zhiznennyi tsikl, lichnyye sberezheniya i bogatstvo natsii* [Life Cycle, Individual Thrift and the Wealth of Nations], *Mirovaya ekonomicheskaya mysl'. Skvoz' prizmu vekov* [World economic thought. Through the prism of centuries]. Vol. 5. *Vsemirnoye priznaniye. Lektsii nobelevskikh laureatov* [World recognition. Lectures of Nobel laureates]. Moscow, Mysl' Publ., pp. 529-560.

7. Friedman, M. (2002). *Capitalism and Freedom*, Kindle Edition, University of Chicago Press: Chicago, 208 p.

8. Nicholas Kaldor (1961). *Capital Accumulation and Economic Growth*, in F. A. Lutz and D. C. Hague, editors, *The Theory of Capital*, New York: St. Martin's Press, pp. 177-222.

9. Sraffa, Piero (1960). *Production of Commodities by Means of Commodities: Prelude to a Critique of Economic Theory*, Cambridge University Press.

10. William, F. Sharpe (2006). *Investors and Markets*, Princeton University Press.

11. John Lintner (1981). *Allowance of rates of return on public utility equities: The theory of optimal rate of return regulation of utilities and the double leverage controversy*, Harvard University.

12. Gross Saving. Available at: http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/methodology_sheets/econ_development/gross_saving.pdf (accessed 5 February 2016).

13. Marx, K. (1969), *Capital. Criticism of Political Economy*, Vol. 1, Moscow, Politizdat, 907 p.

Статья посвящена исследованию факторов, определяющих деление располагаемого дохода экономического субъекта на потребление и сбережение. Обобщены существующие теории сбережений. Определены условия достижения равновесия экономического субъекта относительно определения размера сбережений и его мотивация. Выделены доходные и не доходные факторы формирования пропорции деления дохода на потребление и сбережение. Обоснована целесообразность использования понятий «предельная полезность потребления» и «предельная полезность сбережений».

Ключевые слова: доход, потребление, сбережения, доходные и не доходные факторы сбережений, предельная полезность потребления, предельная полезность сбережений.

The article is devoted to the factors determining the division of the disposable income of an economic subject to consumption and saving. Existing theories of savings have been summarized. Conditions for equilibrium economic entity on the definition of the size of the savings and his motivation have been determined. Revenue and non-revenue factors of formation of income fission proportions on consumption and saving have been allocated. Expediency to use of the concepts 'marginal utility of consumption' and 'marginal utility savings' has been proved.

Key words: income, consumption, savings, revenue and non-revenue factors, marginal utility of consumption, marginal utility of savings.

Одержано 14.01.2016.